

CERTIFICATE

is awarded to

Kovka Nataliia

for being an active participant in
VIII International Scientific and Practical Conference
**“PERSPECTIVES OF WORLD SCIENCE
AND EDUCATION”**
24 Hours of Participation



OSAKA

22-24 April 2020

sci-conf.com.ua



ДОПОВІДЬ

ОХОРОНА ПРИРОДИ ТА ЗАПОВІДНА СПРАВА В УКРАЇНІ ТА НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Ковка Наталія Сергіївна

Аспірант

Вінницький національний аграрний університет

м. Вінниця, Україна

Проаналізовано дані вітчизняної й зарубіжної літератури. Розкрито рівні охорони живої природи. Розглянуто основні природоохоронні принципи. Проаналізовано історію заповідної справи. Визначені екологічні аспекти концепцій біорізноманіття, сталого розвитку та раціонального природокористування. Розглядається сучасний стан природно-заповідного фонду України та Східного Поділля.

Охорона природи, або созологія, відноситься до субстанціональним (об'єктним) наук. Зароджувалася вона в надрах природничих наук (екології, географії, геології, зоології, ботаніки) як система природоохоронних заходів, в результаті чого деякі вчені не приймають її як самостійну наукову дисципліну. Подальше її поділ відбувалося по об'єктах природи, наприклад, флору, фауну, рослинності, ландшафтів. На цьому рівні в методологічному і теоретичному плані вона відрізняється від екології ще більше, оскільки використовує, головним чином, фундаментальну базу наук, відповідних об'єктів природи (флористики, геоботаніки, зоології та ін.). Відповідно до ієрархією біологічних наук, яка відображає різні рівні організації живої матерії, завершальній є фітосферологія, а в градації созологічної наук - охорона біосфери або созологічна біосферологія (Стойко, 1973; Реймерс, 1978; Шеляг-Сосонко, Попович, 1997).

Підхід до проблем охорони живої природи з позиції рівнів організації живої матерії представляється нам найбільш виправданим, оскільки дозволяє наводити

міцні концептуальні і фактологічні зв'язку між фундаментальної і прикладної охороною живої природи і всіма біологічними дисциплінами, включаючи фізико-хімічну біологію, генетику, фізіологію, популяційної біологію, біогеоценологію, екологію та ноосферологія. Такий підхід визначає необхідність широкого доступу до даних, накопичених при вивченні людини, оскільки проблеми етіології багатьох патологічних процесів, пов'язаних із забрудненням середовища, в ряді випадків краще і докладніше досліджені на людину, і ці висновки цілком застосовні до тваринного світу. З цих позицій здоров'я населення можна розглядати як важливий критерій оцінки якості навколишнього середовища.

Так, за допомогою молекулярно-генетичних і біохімічних підходів до проблем охорони живої природи вдається з'ясувати як діють різні антропогенні фактори на молекулярні структури і клітинні процеси, яка доля забруднюючих речовин в біологічних і біокосних компонентах екосистем. Безсумнівно, заслуговує на велику увагу і доля полютантів, що потрапляють в організми грибів, рослин і тварин, а також в біокосні системи. Процеси природної детоксикації полютантів вкрай активні. Але покладатися лише на процеси спонтанної біодеградації забруднюючих речовин помилково, особливо маючи на увазі реальну можливість посилення шкідливості деяких з них в процесі біотрансформації.

У свою чергу, порушення нормального ходу онтогенезу можуть проявлятися на будь-якому його етапі - від ембріогенезу до завершальних онтогенез геронтологічних процесів. У пренатальній фазі онтогенетичне диференціювання можуть відбутися не в потрібний час (гетерохронія), не в потрібному місці (гетеротопія), може утворитися аномальна структура (тератогенез). Нарешті, в результаті дії антропогенних факторів може бути порушений весь хід онтогенезу (ембріотоксичний вплив). У особини після народження порушення торкнуться насамперед процесів росту (уповільнення), статевого дозрівання і розмноження. На перераховані порушення можуть нашаровуватися порушення процесів метаболізму, розвиток хворобливих проявів

(від легкообратимих до летальних), зміна етологічних особливостей. Крім специфічного впливу на структурно-функціональні механізми, забруднення середовища може призводити до загального ослаблення особини, придушення імунної системи, зниження резистентності і реактивності по відношенню до дії звичайних факторів середовища.

На популяційно-видовому рівні в умовах синергізму відразу декількох факторів, що викликають скорочення чисельності популяцій і загибель видів в цілому, спостерігаються серйозні негативні результати навіть при малому ступені вираженості кожного з них. Ця ситуація ускладнюється неминучим суммаційним ефектом дії різних мутагенів (хімічних, фізичних, радіоактивних та ін.) В наступних поколіннях. Генетичний мутаційний вантаж популяцій в умовах потужного антропогенного пресингу може різко накопичуватися від покоління до покоління у багатьох живих істот, що робить такі форми уразливими навіть для звичайних і перш успішно переносяться впливів.

Нарешті, на біоценотичному і біосферному рівнях особливо гостро відчувається невідповідність між сучасним пристроєм людського суспільства і виникаючими проблемами охорони біосфери, які вимагають рішення. Можна лише сподіватися, що усвідомлення необхідності спільного і координованого рішення біосферних проблем виявиться потужним стимулом, що об'єднує зусилля всього людства [1-3]. Таким чином, в ієрархії існує три рівні охорони живої природи (рис.1.1.):

Отже, спостерігається «зсув» від центральної ланки на охорону окремих особин (вліво) і охорону екотопа (вправо). Тому, особливий акцент в стратегії охорони живої природи, на наш погляд, слід робити на популяційно-видовий рівень як основний матеріальний носій мікроеволюції, що виявляється зовні у вигляді біорізноманіття. Разом з тим, збереження виду або складових його популяцій не представляється можливим без збереження його корінних місць проживання (екотопа), що неминуче призводить до охорони живої природи на біогеоценотичному рівні. У той час, як охорона окремих особин (онтогенетичний

рівень) визнана екстенсивним напрямком в созології. Разом з тим, не можна забувати про природоохоронних принципах, сформульованих ще у 70-х роках, які, на наш погляд, прості і переконливі.

Прикладний компонентою созології є заповідна справа, об'єктом докладання якого служать особливо охоронювані природні і антропогенні території (акваторії), що становлять національний природно-заповідний фонд (ПЗФ).

Аналітичний огляд поліфункціональних концепцій особливо охоронюваних територій (Шеляг-Сосонко та ін., 1998) дозволяє виявити таку еволюцію поглядів щодо функцій заповідних об'єктів: охорона частини популяцій окремих видів → охорона популяцій → охорона рослинних ценозів → охорона рослинного і тваринного світу → охорона природно-територіальних комплексів.

В сучасних умовах охорону природи необхідно перетворити в господарську діяльність, що забезпечить різке зниження матеріальних витрат, а також охорону локальних заповідних територій не тільки від прямого впливу людини, а й від тих елементів флори і фауни, які проникають з окультурених земель і призводять до перерозподілу речовини і енергії, ніж викликають руйнації заповідних екосистем.

На території Східного Поділля відбулось активне переселення тварин – акліматизовано оленя плямистого (1957 р.) і бобра (1964 р.). Набирає «обертів» природоохоронний рух після створення у 1961 р. обласного відділення УТОПу, яке зараз нараховує 2010 первинних осередків, 30 районних організацій, 1835 колективів та 500,6 тис. індивідуальних членів. Завдяки зусиллям товариства тут вперше на зародилися, а потім поширилися по всій Україні такі масові природоохоронні конкурси як «Джерело», «Малим рікам повноводність і чистоту», «Крилатий захист», «Добрі послуги пернатим», «Природа – очима дітей», «Заповідним територіям – зразковий стан». Лише за 25 років проведення конкурсу «Джерело» було впорядковано і взято на облік понад 25 тис. джерел ґрунтової води, 129 з яких – гідрологічні пам'ятки природи [6-8]. В 1977 р. вперше на Поділлі була розроблена і затверджена Червона книга (ЧК) зеленої зони м.

Вінниці (до якої було внесено 22 види рослин), а в 1982 р. вперше видано буклет «рідкісні види рослин і тварин Вінниччини» (проект ЧК) до якого було внесено 25 видів рослин і 50 видів тварин, у 1994 р. було друге видання, яке включало 45 видів рослин і 68 видів тварин. У 1982 р. в Товтрах створено геологічний заказник республіканського значення «Медобори», що став частиною сучасного заповідника. На базі Тернопільського краєзнавчого музею в 1986 р. відбувається семінар наукових працівників відділів природи краєзнавчих музеїв УРСР, на якому обговорювалось питання заповідання, природоохорони і природопросвітництва. В цьому ж році був виданий реєстр ПЗФ Вінниччини, до складу якого входило 320 об'єктів і територій. З 1990 р. УТОП започаткував щорічний поквартальний випуск інформаційно-екологічного вісника «Природа і люди», запровадив молодіжні профільні табори «Юні друзі природи», «Намет» та інше [4,7,8].

У ПЗФ України входить 11 категорій територій і об'єктів загальнодержавного та місцевого значення. Майже 90 % усіх об'єктів ПЗФ становлять пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища. Понад 40 % території ПЗФ припадає на заказники, національні природні і регіональні ландшафтні парки.

В Україні нараховується 632 території і об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення. До його складу входять 19 природних і 4 біосферних заповідників, 34 національних природних парків, 307 заказників, 132 пам'ятки природи, 14 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 44 парківпам'яток садово-паркового мистецтва. Загальна площа становить 1421,4 тис. гектарів, або 55,7 % усієї площі ПЗФ та 3 відсотки площі країни і 402,5 тис. гектарів у межах акваторії Чорного моря [1-3].

Майже 760 тис. гектарів, або 23 відсотки загальної площі ПЗФ становлять землі, надані природно-заповідним установам у постійне користування.

Структура земель територій та об'єктів окремих категорій у природнозаповідному фонді становить (рис.1.3.):

Найбільший показник заповідності у Волинській, Закарпатській, ІваноФранківській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та м. Києві – 9,9-14,4%, найменший – у Вінницькій, Дніпропетровській та Кіровоградській областях – 1,4-1,9% [2,3].

У десяти областях України зазначений показник становить всього 1-3%, у дев'яти областях та Автономній Республіці Крим має середнє значення – 4-9%. **За угіддями (відповідно до класифікації Державного земельного кадастру) землі ПЗФ загальнодержавного значення розподілено таким чином:**

- землі с/г призначення займають майже 27%,
- ліси та інші лісовкриті площі – 43%,
- забудовані землі – 2%,
- відкриті заболочені землі – 6%,
- землі водного фонду – 17%,
- інші – 5%.

Землі загальнодержавного значення, надані установам ПЗФ у постійне користування, мають таку структуру: ліси та інші лісовкриті площі – 56%, землі сільськогосподарського призначення – майже 4, забудовані землі – 0,1, відкриті заболочені землі – 4,9, сухі відкриті землі – 6, внутрішні води – 4, моря – 21%.

Території та об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення перебувають у підпорядкуванні або під охороною різних державних органів та установ.

У Держлісагентстві найбільше об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення – 240 (44 %), зокрема 175 заказників, 6 природних заповідників та 5 національних природних парків.

Загальна площа об'єктів становить 349,3 тис. гектарів, або 19 % загальної площі ПЗФ загальнодержавного значення.

Мінприроди підпорядковано 26 об'єктів (4 %), зокрема 17 національних природних парків, 4 природних заповідники, 1 біосферний заповідник, загальна площа яких становить 713,6 тис. гектара, або майже 39 % площі ПЗФ загальнодержавного значення.

Національна академія наук має у своєму підпорядкуванні або знаходяться під охороною 14 об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення (2 %), у тому числі 3 природних та 2 біосферних заповідники, 3 ботсади, 3 дендропарки, 1 паркпам'ятка садово-паркового мистецтва, 1 заказник, 1 пам'ятка природи, загальна площа яких становить 152,3 тис. гектарів, або майже 4 % площі ПЗФ загальнодержавного значення.

На сьогодні установи ПЗФ підпорядковані: Мінприроди – 24, Держлісагентства – 12, НАН – 11, НААН – 3, Державному управлінню справами – 5, МОН – 1, Національному університету імені Тараса Шевченка – 1, Мінрегіонбуду – 1 [1-3].

Таким чином майже 70 % території ПЗФ загальнодержавного значення перебуває у підпорядкуванні або під охороною зазначених центральних органів виконавчої влади та наукової установи.

Майже 16 % усіх територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення розташовані на землях, які не надані землекористувачам у постійне користування і тому перебувають у віданні органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування.

До таких об'єктів належать 49 заказників, 33 пам'ятки природи, 3 зоопарки, 11 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальною площею 41,4 тис. гектарів.

Загальна площа природних, біосферних заповідників та національних природних парків (61 установа) становить 1446,9 тис. гектара. Це становить 44 % площі ПЗФ загальнодержавного значення, або 2,4 % площі України [8].

На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує плідна робота створеної в 1991 р при Інституті ботаніки НАН України та Міністерства охорони навколишнього середовища Міжвідомчої лабораторії наукових основ заповідної справи на чолі з Т.Л. Андрієнко, в результаті якої створено і нині функціонує близько 500 об'єктів ПЗФ України різних категорій. У співавторстві з співробітниками лабораторії видано цілу низку монографій (Андрієнко та ін.,

1996, 1999 і ін.), Переоцінити значимість яких для екологічної освіти і виховання, а також в природоохоронній пропаганді серед широких верств населення неможливо.

Висновок. Таким чином, вирішення проблеми збереження біотичного і ландшафтного різноманіття України потребує оптимізації природнозаповідного фонду (ПЗФ), які є своєрідним «каркасом» екологічної рівноваги природних систем. Природно-заповідні об'єкти і території (ПЗОіТ) виконують роль банку генофонду рослинного і тваринного світу, адже вони створюються, насамперед, на ділянках, що вирізняються багатством флори і фауни та їх різноманіття. Унікальність, різноманітність, неповторність, контрастність, оригінальність, індивідуальність, багатство – ось ціла низка визначень, що характеризують ПЗОіТ Вінницької обл.

Вони є полігоном для здійснення наукового моніторингу, мета якого є визначення стану збереження раритетних видів рослин і тварин. Спостереження за їх рівнем захищеності дасть змогу проводити аналіз змін як природного, так і техногенного характеру, оперативно здійснювати прогнозування.

Рекреаційна діяльність, створення сприятливих екологічних умов для людини також нероз- ривно пов'язані з розвитком ПЗОіТ.

Зараз доведено, що вартість екологічних і рекреаційних функцій природних ресурсів, а також темпи росту значимості цих функцій значно вищі, ніж сировинних. Наразі роль ПЗОіТ у житті суспільства України та території Східного Поділля. надзвичайно важлива та багатогранна.

